

HZ. PEYGAMBER'İN ÜMMÎLİĞİ MESELESİ

Zeynel Abidin AYDIN*

Özet

Hiz. Peygamber'in "ümmîliği" meselesi sürekli olarak onun okuryazarlığı bağlamında ele alınmış ve Kur'an'da kullanılan "ümmî" nitelemesinden hareketle Hiz. Muhammed'in okuma yazma bilmediği ifade edileğelmiştir. Ancak gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse Kur'an öncesi kutsal kitaplardan Kitab-ı Mukaddes'te kullanılan "ümmî" nitelemeleri "okuryazar" olmayla doğrudan alakalı değildir. Söz konusu ilahî kitaplarda "ümmî" kelimesi, 'okuryazar olmayan' anlamına değil, aksine "ilahî vahye mazhar olmayan, ehl-i kitap grubuna dâhil olmayan" anlamlarına gelmektedir.

Diğer taraftan kaynaklarda Hiz. Peygamber'in okuryazarlığına ilişkin ikna edici bir delil bulunmasa da bu husus ihtimal dışı da değildir. Hayat hikâyesiyle ilgili bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Hiz. Muhammed'in, dönemindeki Mekke standartlarına göre kültürlü bir kişi olduğu; okuyup yazmaya önem verdiği; bu vesileyle kendisinin de okur-yazar olmasının makul durduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ümmî, okuryazar, Kur'an, Ehl-i Kitab, ilâhi vahiy, kültür, kutsal kitap, İbranice.

THE ISSUE OF THAT THE PROPHET IS UMMÎ

Abstract

The issue of "being ummî" of the Prophet (P.B.U.H), throughout many centuries was always simply considered as illiteracy. Hence, based on the "ummî" characterization in The Holy Quran it was claimed that he was not able to read and write. However, if the term "ummî" as stated in The Holy Quran and The Bible -in the pre-Quranic Period- reexamined and reviewed more accurately it will become obvious that the meaning of this term does not relate to the qualification of literacy directly and moreover the term mentioned especially in The Holy Quran does not refer to the literacy status of The Prophet (p.b.u.h). Therefore the usage of "ummî" term in The Holy Quran and The Bible does not mean as "illiterate" but contrarily means that "he was not recipient of the sacred revelations or he was not one of whom given a holy book by God."

On the other hand, though there is no any evidence within the sources referring to His literacy but it is also not improbable. Considering the details of His life story, it is clearly understood that He was a highly cultured man compared the standards of Mecca during His period. He was considering the importance of literacy and therefore it is reasonable for him to be literate.

Key Words: Ummî, Literacy, Quran, Those whom given a Holly Book, Holy Revelation, Culture, Holy Book, Hebrew.

---

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Bolu Eğitim Merkezi Müdürlüğü Eğitim Görevlisi.

1. Ümmî Kelimesinin Lugat ve İstilah Manaları

“Ümmî” kelimesi lugatta “ümme” kelimesiyle aynı anlamı paylaşmakta olup bir insandan eğitim almamış, ğafil, câhil, Arap ümmetine mensup, Ehl-i Kitâbın dışında kalan Arap toplumu, Mekkeli gibi anlamlara gelmektedir.¹

Ümmî kelimesinin “ümm” ile aynı kökten geldiği, asıl, esas, anne gibi manaları muhteva olduğu; dolayısıyla da ümmî denildiğinde “*anasından doğduğu gibi olan, aslı üzere bulunan, okuma yazma bilmeyen*” manasının anlaşıldığı şeklindeki bilgiler ise kelimeye sonradan yüklenmiş anlamlardır. Ümmî kelimesine “*okuma-yazma bilmeyen*” anlamı dilci ve Kelamcı olan ez-Zeccâc(310) tarafından yüklenmiş ve Lisânu'l-Arab sahibi İbn Manzur(711) da dâhil olmak üzere –ki İbn Manzur 8. asırda vefat etmiştir- sonraki dilciler de bu manayı sözlüklerinde ve kitaplarında ifade etmişlerdir.² Zeccâc'ın kelimeye yüklediği bu anlam Kur'an'daki kullanımları ile uyum içerisinde olmamasına rağmen sonraki dilciler bu anlamı desteklemek için kelimeye Kur'an içerisinde bir köken bulmaya çalışmış ve En'âm, 6/92 ile Zuhuruf, 43/4 gibi ayetleri kullanarak ümm (anne, asıl) kelimesini “ümmî” kelimesinin kökeni olarak ifade etmişlerdir. Hâlbuki söz konusu kelime Zeccâc'dan bir asır önce vefat etmiş olan dil, fıkıh ve tefsir üstadı Ferrâ(207) tarafından ümmet/toplum kökeninden hareketle “*kendisine kutsal kitap verilmemiş olan kişi / toplum*” şeklinde ifade edilmiştir.³ Aynı anlamı sahâbî İbn Abbas'ın da vermiş olduğu kaynaklarda nakledilmektedir.⁴

İstilahî olarak ümmî kavramı ise “*Kitabî bilgiyle zihni doldurulmamış, doğal hali üzere kalmış, okuyup yazarak tahsil görmemiş kimse.*” anlamında kullanılmaktadır.⁵ Bir başka ifade ile “*Bildiklerini ve söylediklerini yazılı bir kaynaktan almamış kimse.*”⁶ ya da “*Allah'ın gönderdiği bir peygamberi ve bir kitabı tasdik etmemiş olan kimse.*”⁷ demektir. “*Cahil halk takımı, ilimden, kitaptan nasibi olmayan, sadece kuruntularının peşinden giden.*”⁸ anlamında da kullanılmaktadır.

2. Hz. Peygamber'in Ümmîliği İle Okuryazarlığı Arasındaki İlişki

Kur'an-ı Kerim'de ve diğer ilahi kitaplarda Hz. Peygamber'in vasıflarından biri olarak ifade edilen ümmî terimi, âlimler arasında farklı yorumlamalara sebep olmuş; neticede kimisi Hz. Peygamber'in okuma yazma bildiğini, kimisi de bilmediğini delilleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konudaki tartışmaların ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte

¹ Rağıp el-İsfehânî, *Mufredât-ı Elfâzı'l-Kur'ân*, ss. 85-88; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, e-m-m maddesi; DİB Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, c. 2, s. 601-607; Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, cüz: 29, ss. 93-95.

² Muhammed Âbid el-Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, çev.: Muhammed Coşkun, s. 137.

³ Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, s. 141.

⁴ Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. 10, s. 538; Taberî, *Tefsîr*, cüz. 1, s. 374.

⁵ DİB Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 672.

⁶ Çetin, Nihad M., “Ümmî”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 13, ss. 104-106.

⁷ Taberî, *Tefsîr*, cüz. 1, s. 374.

⁸ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 328.

tabiîn devrinde başladığı ve günümüze kadar devam ettiğine dair bilgiler mevcuttur.⁹ Hız. Peygamber'in ümmîliği konusuna Kur'an-ı Kerim bazı ayetlerinde temas etmiş ve Hız. Muhammed'i '*Kitâbın ve imanın ne olduğunu bilmezdi.*'¹⁰ şeklinde tavsif ederek, ilâhî vahye mazhar olmadan önce onun herhangi bir kitap okumadığını, özellikle de vahiy mahsulü eserleri okumadığını¹¹ ve nuzûl sürecinde de Kur'an'ı onlardan hareketle yaz-dır-madığını ifade etmiştir. Bu bilgiyi Kur'an bizlerle şu şekilde paylaşmaktadır:

“وما كنت تتلو من قبله من كتاب ولا تخطه بيمينك اذا لارتاب المبطلون”

“Sen bu Kur'an'dan önce herhangi bir ilâhî kitap okumuş değildin. Hâl-i hazırda da onu (ilâhî kitabı) kendi kudretinle (birikiminle) yazmıyorsun¹², aksi takdirde senin çağrını geçersiz kılmaya çalışanlar kuşkuya düşerlerdi.”¹³

Bazı ilim adamları konuyla ilgili bu vb. ayetlerden¹⁴ Hız. Peygamber'in risâlet görevine başladığı kırk yaşına kadar¹⁵, hatta ömrünün sonuna kadar da okuma-yazma bilmediği sonucunu çıkarmaktadırlar.¹⁶ Ancak söz konusu ayetlerden böyle bir sonucu çıkarmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁷ Zira Hız. Muhammed'in hayatı ve risaleti ile ilgili olarak en güvenilir kaynağın Kur'an-ı Kerim olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda,¹⁸ bir bütün olarak Kur'an'dan, sadece onun gerek vahiy tebliğ etmeye başlayıncaya kadar, gerekse sonrasında Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarını okumadığını¹⁹, buna ihtiyaç

⁹ Özsoy, Abdulvahap, “Hız. Peygamber'in Ümmîliği Hakkında Bir Tartışma: Ebu'l-Velid el-Bâcî Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 31, Erzurum 2009, s. 153.

¹⁰ Şûrâ, 42/52.

¹¹ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, trc.: Komisyon, c. 6, s. 280; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. 6, ss. 523-524.

¹² Ayette geçen "يمين" kelimesi güç, yetki, karar, birikim gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Hâkka, 69/45.

¹³ Ankebût, 29/48; Yunus, 10/16.

¹⁴ A'râf, 7/157-158; Furkân, 25/5; Yunus, 10/16.

¹⁵ Önkal, Ahmet, “Hız. Peygamber'in Ümmîliği”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1996, sayı: 2, ss. 259.

¹⁶ Yıldırım, Celal, *Asrın Işığında Kur'an Tefsiri*, 9/4652-4654; Güneş, Arif, *Kur'an-ı Kerim'in Ortaya Çıkış Süreci*, s. 10; Yörük, İsmail - Şık, İsmail, “Kelam Açısından Hız. Peygamber'in Ümmîliği”, *Dini Araştırmalar*, c. 7, sayı. 19, s. 182.

¹⁷ Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, s. 114.

¹⁸ Watt, W. Montgomery, *Hız. Muhammed'in Mekkesi*, s. 11. Hadis külliyyatı Hız. Muhammed'in risâletiyle ilgili olarak bir tarihçi için çok az bir değere sahiptir. Buhârî'deki 'Meğâzî' bölümüyle İbn Hişâm'ın 'Siret'indeki bilgiler bu anlamda az bir yer işgal eder. (Watt, a.y.) Hatta İbn Hişâm (ö. 218)'dan bir-iki kuşak önce İbn İshâk(ö. 151)'ın 'el-Meb'as ve'l-Meğâzî' isimli çalışmasında da durum aynıdır. Ondan önce de Emevî halifesi Muâviye'nin (661-680) Peygamber'in yaşantısı ile ilgili yazdırmış olduğu 'el-Mulûk ve Ahbârul-Mâdin' isimli eser vardır. (İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Giriş, ss. 5-7.)

¹⁹ Bursevî, *Tefsîr*, c. 6, s. 280; Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, s. 131; Yörük, İ. - Şık, İ., “Kelam Açısından Hız. Peygamber'in Ümmîliği”, s. 183.

hissetmediği ve nuzûl sürecinde de Kur'an'ı onlardan hareketle yaz-dır-madığı anlaşılmalıdır.²⁰

Onun Kitâb-ı Mukaddes'i okumadığını düşünmek için birçok neden bulunmaktadır. Şayet o dönemde Kitâb-ı Mukaddes'in Mekke'de bir nüshası var idiye bile bu kesinlikle İbrânice ve Süryânice olmalıdır. Her ne kadar kimi Batılı âlimler Kitâb-ı Mukaddes'in o dönemde Arapça'ya tercüme edilmiş olduğunu iddia etmekteyse de bu hemen hemen imkânsızdır.²¹ Zira o dönemde Arap nesir edebiyatının herhangi bir türü mevcut değildir.²² Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir haberde, Tevrât'ın o dönemde henüz tercüme edilmediğine, buna mukâbil sözlü olarak paylaşıldığına şöyle şahit olmaktadır:

"عن أبي هريرة رضى الله عنه قال كان أهل الكتاب يقرؤون التوراة بالعبرانية ويفسرونها بالعربية لأهل الإسلام فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تصدقوا أهل الكتاب ولا تكذبوهم وقلوا آمنا بالله وما أنزل إلينا"

"Ebû Hureyre şöyle demiştir: Ehl-i Kitap Tevrât'ı İbrânice olarak okuyor, ancak Ehl-i İslâm için Arapça olarak tefsîr ediyorlardı. Allah Rasûlu (s.a.v.) şöyle buyurdu: Ehl-i Kitâb'ı tasdik etmeyin, ancak yalanlamayın da! Sadece şöyle deyin: Biz Allah'a ve bize inzâl olana iman ettik."²³

Bu paylaşım muhtemelen Medîne dönemimin ortalarında olmuştur. Zira Müslümanların Ehl-i Kitap ile diyalogları daha çok Medîne döneminde vuku bulmuştur. Burada Hz. Peygamber "*Ehl-i Kitap'ı tasdik etmeyin, ancak yalanlamayın da!*" derken Yahudilerin İbrânice'den Arapça'ya yaptıkları tercümelerde yanılacaklarına, bilinçli ve kasıtlı tahrifler yapabileceklerine işaret etmek istemiştir. Yoksa bu Tevrat'a karşı takındığı bir tutum gibi algılanmamalıdır.²⁴ Zira Kur'an, kendinden önceki kutsal kitapların Allah'tan olan muhtevalarını tasdik ettiğini tekrar tekrar ifade etmiştir.²⁵

Bunun yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm, nâzil olduğu toplumun şu kurgusal tepkisini de bizlerle paylaşmaktadır:

"ان تقولوا انما انزل الكتاب على طائفتين من قبلنا وان كنا عن دراستهم لغافلين"

"Kur'ân'ı size: 'Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hıritiyanlara)' indirildi, biz ise onların okumalarından habersizdik' demeyiniz diye inzâl ettik."²⁷

²⁰ Draz, M. Abdullah, *Kur'ân'a Giriş*, çev.: Salih Akdemir, s. 100; Watt, W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, s. 49; Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an*, c. 1, s. 227; Furkân, 25/5; Ankebût, 29/48-49; Şûrâ, 42/52.

²¹ Kur'ân, muhataplarına bir kitap, ya da bir ilim kalıntısı parçası getirmeleriyle ilgili meydan okumaktadır. Ahkâf, 46/4.

²² Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, s. 96.

²³ Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân, 11; Taberî, *Tefsîr*, Cüz: 21, s. 3.

²⁴ Ateş, *Tefsîr*, c. 6, ss. 518-526; Taberî, *Tefsîr*, Cüz: 21, s. 3.

²⁵ Mâide, 5/48.

²⁶ Taberî, *Tefsîr*, c. 5, s. 402.

Bu ayetten anlaşılan odur ki gerek Hz. Muhammed'in kendisi gerekse toplumu, kutsal kitapların muhtevalarından habersizdir.²⁸ Zaten Tevrât'ın Arapça'ya tercümesi Miladî 718'de, İnciller'in tercümesi de 9. ve 10. asırlarda gerçekleşmiştir. Hatta Hıristiyan bir papazın (A.P. Chadiak) iddiasına göre İnciller'in Arapça'ya tercümesi 11. asırda yapılmıştır.²⁹ Ayrıca Hz. Peygamber'in ve toplumunun ümmîliği Ehl-i Kitab'ın elindeki kutsal kitaplarda da yazılıdır.³⁰

Diğer taraftan vahiy mahsulü bilgileri Hz. Muhammed'e Amr İbnu'l-Hadremî'nin kölesi olan Ebra ya da Yais³¹ veya Varaka b. Nevfel gibi Tevrat ve İncil'i bilen birilerinin öğrettiği³² iddiası ortaya atılmış olsa da, söz konusu kişilerin Arapça dışında bir dil kullandıkları ortada olduğu için bu sav da geçerliliğini yitirmektedir. Varaka ya da Hz. Muhammed'e öğrettiği iddia edilen kişilerden biri şayet kutsal metinlerden herhangi birini okumuş ise, bu dil İbrâncie ya da Süryânice'dir.³³ Önceki kutsal kitapları okumadığı ve başkasından dinlemediği³⁴ halde Hz. Muhammed'in onlardaki olayları, kıssaları anlatması, onlara benzer hükümler getirmesi ve çeşitli ilimlerde uzman olan bir kurulun ortaya koymakta zorlanacağı mükemmel bir kitabı ortaya çıkarması bu söylediklerinin kendisine vahyedildiğinin en büyük kanıtıdır.

Bunların yanı sıra 25. Furkân suresinin 5. ayetinde yer alan: “**Onları başkasına yazdırıyor ve sabah akşam onlar ona imla ettiriliyor (uzman bir kişi okuyor ve yazılanları kontrol ediyor)**” ifadesiyle, 29. Ankebût suresinin 48. ayetine “... **ve onu kendi elinle yazmıyorsun.**”³⁵ şeklinde bir anlam vererek - literal olarak düşünüldüğünde anlam böyle gibi görünse de gerçek manası farklıdır- bu ayetlerden Hz. Muhammed'in yazı yazamadığı anlamını çıkaranlar olsa da bu konu tartışmalıdır. Arif Güneş, “*Ayette geçen “ولا تخطه بيمينك” ifadesinin anlamı ‘onu sağınla yazmıyorsun’ şeklindedir, ayeti mâ kabline bağlayıp bu ifadeye ‘vahye mazhar olmadan önce yazı yazmıyordun’ anlamını verenler Allah u a’lem yanılmışlardır.*” demektedir.³⁶ Arif Güneş ayete bu şekilde anlam verse de aslında ayetin anlamının “**onu kendi kudretinle (birikiminle) yazmıyorsun.**” şeklinde olduğu “يمين” kelimesinin Kur'an'ın kendi bütünselliği içerisindeki kullanımlarından anlaşılmaktadır.³⁷ Kur'ân bizlere Hz. Muhammed'in gerek peygamberlik öncesi, gerekse peygamberlik sonrası dönemlerinde kutsal kitaplar dışında başka kitaplar okuyup okumadığıyla ilgili doğrudan bilgiler

²⁷ En'âm, 6/156; ayrıca bkz. Fussilet, 41/44.

²⁸ Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7; Nisa, 4/113.

²⁹ Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, ss. 164-165.

³⁰ A'râf, 7/157; Taberi, *Tefsîr*, Taberî, *Tefsîr*, Cüz: 21, s. 3.

³¹ Kaya, Remzi, “Kur'an'da Hz. Peygamber'in Beşer ve Ümmî Oluşu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sayı: 1, 2002, ss. 29-52.

³² Nahl, 16/103; Paçacı, Mehmet, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*, s. 183.

³³ Watt, *H. Muhammed'in Mekkesi*, s. 96; Buhârî, *Sahîh*, Bed'ü'l-Vahy, 1.

³⁴ Râzî, *Tefsir*, c. 5, s. 385.

³⁵ Bir kısım Şîî ilim adamlarının bu konudaki görüşleri ise bu ifadenin nehiy olduğu şeklindedir. Yani “*Kur'an'ı kendi elinle yazma*” anlamında olduğunu söylerler. Ancak onların bu görüşü de yanlıştır. (Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, s. 128).

³⁶ Güneş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Ortaya Çıkış Süreci*, s. 78; Öztürk, Y. Nuri, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, ilgili ayet.

³⁷ Hâkka, 69/45; Sâffât, 37/28,93; Kalem, 68/39.

vermemekte, sadece onun nübüvvet öncesi dönemde vahiy mahsulü kitapları okumadığını, böyle bir imkânının olmadığını, hatta buna ihtiyaç hissetmediğini ve nübüvvet döneminde de Kur'an'ı bu kitaplardan hareketle yaz-dır-madığını aktarmaktadır.³⁸

Hz. Peygamber'in okuryazarlığıyla ilgili üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de aldığı vahiyleri bizzat kendisinin yazmamış olmasıdır.³⁹ Son elçi aldığı vahiyleri bilfiil kendisi yazmamış, bunun için kâtipler edinmiştir. Hz. Muhammed'in Mekke'de kâtipleri olmakla birlikte resmî kâtip edinme hadisesinin Medîne'ye gelişinden sonra vuku bulduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰ En güvenilir kaynakların verdiği bilgilere göre, Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliğini yapan kişilerin sayısı 26'dır.⁴¹ Bu sayıyı 40'a kadar çıkarırlar da vardır. Bunlardan beş tanesi halife olmuştur (4 halife + Muâviye). Bu göreve en çok bağlanan iki kişi ise Muâviye ve Zeyd b. Sâbit olarak ifade edilir.⁴² Peygamberlik görevinin yanı sıra devlet başkanlığı görevini de yürüten Hz. Muhammed'in aldığı vahiyleri bizzat kendisinin yazmamış olması, okuma-yazma bilmediği anlamına gelmediği gibi, devlet başkanı olması hasebiyle anormal karşılanacak bir durum da değildir.⁴³

Kur'an'ı, Hz. Peygamber'in kendisi yazmamış olması dolaydır ki ilâhî vahiy tebliğ etmeye başlamasından sonra onun davasına muarız olanlar bile, Hz. Peygamber'in geçmişe dair anlatmış olduğu herhangi bir kıssanın kaynağını izah etmek istediklerinde, onun bu kıssayı kendisinin yazdığını (كتبها) söylememiş, fakat onu bir başkasına yazdırdığını (اكتتبها)⁴⁴ ifade etmişlerdir. Kur'ân da onun bu durumunu, risâletinin ilâhiliğine delalet eden bir delil olarak takdîm etmiştir.⁴⁵ Kur'ân'ın burada üzerinde durmak istediği konu, **'Hz. Muhammed'in yazı yazma yeteneğinin olmadığı değil, bilakis muarızlarının 'öncekilerin efsaneleri' olarak nitelendirdikleri bilgilere Allah vasıtasıyla sahip olmadığı ve bu bilgileri kendisine başkalarının aktardığı'** şeklindeki iddialarını paylaşmaktır. Bu iddialara karşılık Kur'ân, **"inkâr edenlerin çıkmaza girdiklerini ve iftiraya başvurduklarını, aslında bütün bu bilgilerin Hz. Muhammed'e Allah tarafından vahiy yoluyla (bir lutf olarak) bahşedildiğini"**⁴⁶ ifade etmektedir. Bu iddiaları ileri süren zümrelerin şaşkınlıkları ise aradan geçen onca zamana rağmen -Kur'ân

³⁸ Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 36.

³⁹ Özsoy, Ömer, *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi*, s. 39.

⁴⁰ Watt, *Kur'ân'a Giriş*, s. 52.

⁴¹ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 13, ss. 351-353.

⁴² Draz, *Kur'an'a Giriş*, s. 31; "Hudeybiye antlaşmasından sonra Kureyşlilerle Müslümanlar arasında yapılan antlaşmayı Hz. Ali yazmıştır. O aynı zamanda sahîfe kâtibidir." İbn Hişâm, *Siret*, c. 2, s. 270.

⁴³ Şen, Ziya, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, ss. 83-84.

⁴⁴ Furkân, 25/5; Taberî'de yer alan bir rivayette Hz. Peygamber'in bu kıssaları Yahudilere yazdırdığı ifade edilir. (Taberî, *Tefsîr*, c. 9, s. 366.)

⁴⁵ Draz, *Kur'an'a Giriş*, s. 100.

⁴⁶ Furkân, 25/5-6; Ayrıca bkz. "الكن الله يشهد بما أنزل إليك أنزل له بعلمه والملائكة يشهدون وكفى بالله شهيدا" Nisa, 4/166.

kıssalarının kaynağı konusunda belirli bir dayanakta ittifâk edememeleri nedeniyle- hala devam etmektedir.⁴⁷

Kaynaklarda H.z. Peygamber'in okuryazarlığına ilişkin ikna edici bir delil bulunmazken,⁴⁸ bu husus ihtimal dışı da değildir. Her ne kadar bazı ilim adamları ömrü boyunca H.z. Muhammed'in okuma-yazma bilmediğini söylese de⁴⁹ onun Mekke'de bu sanatı öğrenmiş olması muhtemel görünmektedir. Gençliğinde H.z. Hatice'nin ticari işlerini yürüttüğüne göre, kuşkusuz ticari hesapları tutabilecek durumda olması ve ortalama Mekkeli bir tâcir kadar okuma-yazma bilmesi makul gözükmektedir.⁵⁰ Hayat hikâyesiyle ilgili bilgiler göz önünde bulundurulduğunda O'nun, dönemindeki Mekke standartlarına göre kültürlü bir kişi olduğu⁵¹ ve okuyup yazabileceği açıktır.⁵² Erken dönem ilim adamlarından Abdullah b. Vehb'in(197) **el-Câmi** isimli çalışmasında aktarılmış olan şu rivayet bu anlamda dikkat çekicidir:

"وقال ابوا الأسود: وقال عروة بن الزبير: ان الناس اختلفوا فى قراءة {لم يكن الذين كفروا من اهل الكتاب} فدخل عمر بن الخطاب على حفصة بأديم فقال: اذا دخل عليك رسول الله صلى الله عليه وسلم فاسأليه يعلمك {لم يكن الذين كفروا من اهل الكتاب} وقولى له يكتبها لك فى هذا الأديم ففعلت فكتبها لها فهى قراءة العامة"

"لم يكن الذين كفروا من اهل الكتاب والمشركين منفكين حتى تأتيهم البينة" İnsanlar ayetinin okunuşu konusunda ihtilâf ettiler. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb bir deri parçasıyla Hafsa'ya gitti ve 'Allah Rasûlu geldiğinde "لم يكن الذين كفروا من اهل الكتاب" ayetini ona sor, nasıl olduğunu sana öğretsin ve O'ndan 'bu ayeti şu deriye yazmasını iste' dedi. Hafsa da böyle yaptı, Rasûlullah onun için bu ayeti deriye yazdı ve bu umûmi kırâat oldu."⁵³

Bir diğer rivayet de Hudeybiye Antlaşması'nın yazılması esnasında H.z. Muhammed'in yazı yazdığını şöyle aktarmaktadır:

"لما صالح رسول الله صلى الله عليه وسلم مشركى قريش كتب لهم كتابا هذا ما صالح عليه محمد رسول الله فقالوا لو علمنا انك رسول الله لم نقاتلك فقال لعلي امحه فابى فمحا رسول الله صلى الله عليه وسلم وكتب هذا ما صالح عليه محمد بن عبد الله"

"Allah Rasûlu Kureysli Müşriklerle Hudeybiye Antlaşmasını yaparken 'Bu, Allah'ın Rasûlu Muhammed'in Musâlahası'dır.' şeklinde yazdırınca, Müşrikler itiraz ettiler ve 'Allah'ın Rasûlu olduğunu kabul etseydik zaten seninle savaşmazdık." dediler. Bunun üzerine H.z. Peygamber antlaşmayı yazan H.z. Ali'ye 'onu sil' şeklinde talimat verdi. Ancak H.z. Ali bundan kaçınınca, H.z.

⁴⁷ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 147.

⁴⁸ Özsoy, *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi*, ss. 38-39.

⁴⁹ Ersöz, İsmet, *Kur'ân Tarihi*, ss. 70-71; Marzûk, *el-Mushafu's-Şerif*, s. 11; Güneş, *Kur'ân-ı Kerim'in Ortaya Çıkış Süreci*, s. 84.

⁵⁰ el-A'zamî, Mustafa, "Ümmî Peygamber Dîvanı (Arşivi) ve Kâtipleri", trc.: Durak Pusmaz, *Diyanet İlmî Dergi*, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, c. 29, sayı: 3, s. 37.

⁵¹ Sarıçam, İbrahim, *H.z. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 76; Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, ss. 121-122; Kaya, R. "Kur'an'da H.z. Peygamber'in Beşer ve Ümmî Oluşu", ss. 29-52.

⁵² Watt, *Kur'ân'a Giriş*, ss. 51-52.

⁵³ Abdullah b. Vehb, *el-Câmi' Tefsîra'l-Kur'an*, c. 3, s. 62.

Muhammed onu kendi eliyle sildi ve ‘Bu Muhammed b. Abdillah’ın Musâlahası’dır’ şeklinde düzeltti.”⁵⁴

Bu rivayetin Buhari’deki varyantında “*yazısı pek iyi değildi*” şeklinde bir ara cümle de geçmektedir.⁵⁵

Bir başka rivayet de yalancı peygamber Müseyleme’nin Hz. Muhammed’in peygamberliğini ve iktidarını paylaşma talebine karşılık, Allah Rasûlünün ona yazmış olduğu mektuptur.⁵⁶

Bütün bu rivayetlerin yanı sıra özellikle Medine’ye hicretten sonra okuma yazmaya oldukça ehemmiyet veren bir Peygamber’in, bizzat kendisinin okuma yazma bilmemesi de garip durmaktadır.⁵⁷ Diğer taraftan “*okuma yazma bilmemek*” peygamberliğin şartlarından biri de değildir.⁵⁸ Ayrıca risaletinden önce ya da sonra okuma yazma bilmesinin⁵⁹, Hz. Muhammed’in Kur’an mu’cizesine ters düşen bir husus olarak ifade edilmesi de makul değildir. Ebû Ca’fer es-Semnânî ve Bâcî(474/1081) de bu hususu vurgulamış ve Hz. Peygamber’in okuyup yazıyor olabilmemesinin Kur’an’daki ayetlerle çelişmediğini dile getirmişlerdir.⁶⁰ Ayette özellikle “*bundan önce*”⁶¹ ibaresi geçmektedir.⁶² Diğer taraftan Kur’an-ı Kerim Hz. Peygamber ile birlikte toplumunun da ümmî olduğunu ifade ederken⁶³ herhangi bir istisna yapmamıştır.⁶⁴ Hâlbuki toplumun içinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Muâviye gibi az sayıda da olsa hem okumayı hem de yazmayı bilenler bulunmaktadır.⁶⁵ Şayet okuryazar olma, Kur’an’ı bir insanın kendisinin ortaya koyabileceği anlamına gelecekse eğitim-öğretimin yaygınlaştığı ve okuryazarlığın artık bir ayrıcalık olmaktan çıktığı günümüzde Kur’an’ın bir benzerinin ortaya konması mümkün olacaktır. Hâlbuki Kur’an, bir benzerinin kıyamete kadar ortaya konamayacağı konusunda insanlığa

⁵⁴ Tayâlisî, *Musned*, s. 97; Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu’s-Sulh, 6.

⁵⁵ Câbirî, *Kur’an’a Giriş*, s. 123.

⁵⁶ Ya’kûbî, Ahmed b. Ebî Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb b. Vâdih, *Tarih*, c. 2, s. 16.

⁵⁷ Soysaldı, M. – Şimşek, S., “Kur’an’da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber’in Ümmîliği Meselesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 7, sayı: 16 (Yaz 2003), ss. 98-100; Yörük, İ. - Şık, İ., “Kelam Açısından Hz. Peygamber’in Ümmîliği”, s. 185; Şen, Ziya, “Kur’an’da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber’in Ümmîliği”, *İslamî İlimler Dergisi*, yıl:1, sayı:2, Güz 2006, s. 218.

⁵⁸ Câbirî, *Kur’an’a Giriş*, s. 113.

⁵⁹ DİB Heyet, *Kur’an Yolu*, c. 4, s. 276-277.

⁶⁰ Kurtubî, *Tefsîr*, c. 13, ss. 351-353; Câbirî, *Kur’an’a Giriş*, s. 126; Bâcî, Hz. Peygamber’in ümmîliğiyle ilgili Tahkîkî’l-Mezheb isimli eserini yazmıştır. Özsoy, A., “Hz. Peygamber’in Ümmîliği Hakkında Bir Tartışma: Ebu’l-Velîd el-Bâcî Örneği”, s. 154.

⁶¹ Ankebût, 29/48.

⁶² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, e-m-m maddesi; Önkâl, Ahmet, “Hz. Peygamber’in Ümmîliği”, ss. 258.

⁶³ Cuma, 62/2.

⁶⁴ Soysaldı, M. – Şimşek, S., “Kur’an’da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber’in Ümmîliği Meselesi”, s. 91.

⁶⁵ Belâzûrî, *Futûhu’l-Buldân*, s. 691; Râzî, *Tefsîr*, c. 5, s. 380; S. Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 128; Özsoy, A., “Hz. Peygamber’in Ümmîliği Hakkında Bir Tartışma Ebu’l-Velîd el-Bâcî Örneği”, ss. 166-167; Câbirî, *Kur’an’a Giriş*, s. 142; Yörük, İ. - Şık, İ., “Kelam Açısından Hz. Peygamber’in Ümmîliği”, ss. 176-180.

ve cinler âlemine meydan okumuştur.⁶⁶ Bütün bu verileri birlikte düşündüğümüzde Hz. Muhammed'in okuyup yazabileceği ve bunun da ümmîliğine bir hâlel getirmeyeceği anlaşılmaktadır.⁶⁷

H.z. Peygamber'in okuma-yazma bilmeyen biri olarak kabul edilmesi ve okuma-yazma bilmemesiyle ümmî oluşu arasında bağlantı kurulmasında, hadis külliyyatı içerisinde yer alan bazı rivayetlerin doğru anlaşılmasının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerden bir tanesi şöyledir:

"انا امة امية لا نكتب ولا نحسب"⁶⁸

Rivayete şöyle bir anlam verilmektedir: **"Biz ümmî bir milletiz, yazmayı ve hesabı bilmeyiz."**⁶⁹

Rivayette yer alan "لا نكتب ولا نحسب" ifadesinden hareketle ümmî kelimesine okuma yazma bilmeyen anlamı verilmektedir. Kanaatimizce bu anlam doğru değildir. Zira ümmî kelimesinin doğru kullanımları içerisinde görebildiğimiz kadarıyla bu anlam bulunmamaktadır. Bu mana "ümmî" kelimesine Zeccac(310) ile birlikte yüklenmiş olan anlamdır. Ancak "لا نكتب ولا نحسب" ifadesinin 'kutsal kitap bilgisine sahip değiliz.' anlamına geldiğini düşünürsek⁷⁰, o zaman bu ifade ümmî kelimesinin gerçek anlamını yansıtmış olmaktadır. Bu durumda rivayetin doğru anlamı şöyle olmaktadır: **"Biz, kitabî bilgiye sahip olmayan / ilahî vahye mazhar olmayan ümmî bir toplumuz."**

Diğer taraftan konuya bu perspektiften yaklaşarak Kur'an'ın Hz. Peygambere peyderpey nâzil olmasını onun ümmî oluşu ile ilişkilendiren ve ümmî olduğu için de nâzil olan vahiyleri ezberlemekte zorlanacağı şeklinde yorum yapan ilim adamları olmuştur.⁷¹ Aslında Kur'an'ın Hz. Muhammed'le ilgili kullandığı 'ümmî'⁷² nitelemesini, bazı âlimlerin, Peygamber'in okuryazar olmaması şeklinde anlaması⁷³, hem Kur'an'ı kendi bütünselliği içerisinde gereği

⁶⁶ İsrâ, 17/88; Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, s. 136.

⁶⁷ Câbirî, *age*, s. 120; Özsoy, A., "Hz. Peygamber'in Ümmîliği Hakkında Bir Tartışma: Ebu'l-Velîd el-Bâcî Örneği", s. 159.

⁶⁸ Rivayetin tam metni şöyledir:

"إنا أمة أمية لا نكتب ولا نحسب. الشهر هكذا وهكذا وهكذا وعقد الإبهام في الثالثة. والشهر هكذا وهكذا يعني تمام ثلاثين" Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu's-Savm, 13; Muslim, *Sahîh*, Kitâbu's-Sıyam, 2; diğer rivâyetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 3/206-207 ve 5/132; gerçi Ebu'l-Velîd el-Bâcî bu rivayeti haber-i vâhid olarak kabul etmiş ve kesin bilgi vermediğini ifade etmiştir. Özsoy, A., "Hz. Peygamber'in Ümmîliği Hakkında Bir Tartışma Ebu'l-Velîd el-Bâcî Örneği", s. 167.

⁶⁹ Yörük, İ. - Şık, İ., "Kalam Açısından Hz. Peygamber'in Ümmîliği", s. 179.

⁷⁰ Câbirî, *age*, s. 116.

⁷¹ Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 293.

⁷² Ümmî kelimesi köken itibarıyla anasından doğduğu gibi olan anlamına gelmektedir. Kur'an bu manayı kendi formülasyonu içerisinde 'ilahî vahye mazhar olmayan' anlamına dönüştürmüştür. (Âl-i İmrân, 3/20; Nahl, 16/78; En'am, 6/122) Kelimenin Kur'an sonrası kaynaklardaki kullanımlarına baktığımızda onun sürekli kitap kelimesiyle karşıt anlamı olarak kullanıldığını da görmekteyiz. (Taberî, *Tefsîr*, c. 1, s. 200.)

⁷³ Taberî, *Tefsîr*, c. 9, s. 366; Güneş, *Kur'an-ı Kerîm'in Ortaya Çıkış Süreci*, s. 84; Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, s. 83,86; Koçyiğit, Talat, *Hadîs Usûlü*, s. 12.

gibi okuyamamak⁷⁴ hem de Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde, kelimenin muhataplarca bilinen ve kullanılan anlamını yansıtmaya yardımcı olan Sâmi dil ailesindeki (İbrânice ve Ârâmice) kullanımlarından bî-haber olmaktan kaynaklanan bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Sâmi Dilleri Arapça'dan çıkmış olan dillerdir.⁷⁵ Bilinmektedir ki Kur'ân öncesi vahiylerden olan Tevrât ve İnciller, Arapça ile aynı dil ailesine (Sâmi) mensup olan İbrânice ve Süryânice ile yazılmışlardır. Araplar ise aynı bölgede birlikte yaşadıkları Ehl-i Kitap ile dikkate değer bir dil ve kültür ortaklığına sahiptirler.⁷⁶ Bu açıdan Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemdeki Arapça ile aynı dönemde o topraklarda yaşamış olan Yahudi ve Hıristiyanların dillerinde önemli ortaklıklar söz konusudur. Müsteşriklerin 'Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Tevrât ve İncil'lerin etkisinde oluşturduğu' şeklindeki tezlerinin arka planında bu eğilimin olduğu da anlaşılmaktadır.⁷⁷ Diğer taraftan Kur'ân'ı bir dînî gelenek içerisinde tanımlamak istediğimizde bunun, 'Sâmi Dînî Geleneği' olacağı da aşikârdır.⁷⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayet, tevhid dininin Hz. Âdem'den bu yana birbirini destekleyen bir silsile içerisinde ortaya çıktığını seslendirmenin yanı sıra, Kur'ân kendisi de Sâmi milletlerinin kutsal kitaplarından olan Tevrât ve İncil'i desteklediğini ve onların Allah'tan olan muhtevalarını korumayı üstlendiğini ifade etmektedir.⁷⁹

3. Ümmî Kelimesinin Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımları

Ümmî kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 6 ayette geçmektedir. Bunlardan Bakara suresindeki ayet ile Âl-i İmran suresinin 75. ayeti Yahudiler hakkında bilgi verirken diğer ayetlerin bir kısmı Ehl-i Kitap ile Müşrik Arapları muhatap almaktadır. Ayrıca A'raf suresindeki ayetlerin ilki Hz. Peygamber'i ümmî olarak nitelemekte, ikincisi ise "Allah'a ve ümmî elçisine iman edin!" emriyle bütün insanlığa çağrıda bulunmaktadır.⁸⁰ Şimdi sırasıyla bu ayetleri inceleyelim.

1- Bakara(2):78

"ومنهم اميون لا يعلمون الكتاب الا امانى وان هم الا يظنون"

"İçlerinde ümmî olanlar vardır; onlar kitâbı (Tevrat'ı) bilmezler. Bildikleri birtakım kuruntulardan başka bir şey değildir. İşte bu yüzden, onlar zanda bulunmaktan başka bir şey yapmazlar."

⁷⁴ Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, s. 129.

⁷⁵ Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercumeleri*, Giriş, s. 15.

⁷⁶ Paçacı, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*, s. 155-156; Soysaldı, M. – Şimşek, S., "Kur'an'da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi", s. 92.

⁷⁷ Türkmen, Mutlu, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Kitâb-ı Mukaddes'te 'Brk', 'Sbh' ve 'Kds' Köklerinin Semantik İncelemesi, ss. 110-111.

⁷⁸ Paçacı, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*, s. 155-156.

⁷⁹ Erdoğan, Mehmet, "Kırâat Farklılıklarının Hüküm Çıkarmada Etkisi", *Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları-IV*, İSAV ss. 395-496; Şûrâ, 42/13; Mâide, 5/43-48; A'la, 87/18-19.

⁸⁰ Kaya, R., "Kur'an'da Hz. Peygamber'in Beşer ve Ümmî Oluşu", ss. 29-52.

Bu ayet-i kerîmeyi öncesindeki ayetlerle birlikte değerlendirdiğimizde, ayetin ümmî kelimesinin anlamını yalın ve anlaşılır bir biçimde yansıttığını görürüz. 76. ayetin anlamı şöyledir: *“Yahudiler içerisinde münâfık olanlar inananlarla karşılaştıklarında ‘inandık!’ derler; ancak birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise: ‘Allah’ın size (Tevrât’da) açıkladıklarını, Rabbinizin katında size karşı delil olarak kullanmaları için mi onlara anlatıyorsunuz? Siz hiç akıllanmayacak mısınız?’ derler.”* Bu ifadeleriyle Yahudiler, kendilerinin ilâhî vahiy mahsulü bilgilere sahip olduğunu, ancak muhatapları olan Medîneli Müslümanların ise bu bilgilerden yoksun olduğunu dile getirirken tam da ümmî kelimesinin anlamını yansıtmışlardır. Ümmî kelimesinin geçtiği 78. ayette ise ümmî nitelemesi aynı anlamda Yahudilerden bir grup için kullanılmıştır.⁸¹ Yani söz konusu grup kitabî temelli bilgiye sahip olmadığı için onların bilgileri de kuruntu ve zan mahsulü olarak ifade edilmiştir.⁸² Bu da **“ümniyye”** kelimesinin çoğulu olan **“emânî”** kelimesi ile dile getirilmiştir ki Kur’an, ümniyyenin şeytantan olduğunu, zannî olduğunu ortaya koymaktadır.⁸³

2- Âl-i İmrân(3):75

"ذلك بانهم قالوا ليس علينا فى الاميين سبيل ويقولون على الله الكذب وهم يعلمون"

“Bunun nedeni; ‘Bizim ümmîlere (kendilerine vahiy gelmemiş olanlara / putperest toplumun üyelerine) karşı yerine getirmemiz gereken bir sorumluluğumuz yoktur.’ demeleridir. Onlar bile bile Allah hakkında yalan söylemektedirler.”

297

Bu ayette de Yahudiler, Hz. Peygamber’in dinini benimsemiş olan müşrik toplumun üyelerini ümmî olarak nitelemekte ve onlardan aldıkları emanetleri onlara geri vermemelerini temellendirirken *‘bizim ümmîlere karşı bir sorumluluğumuz yoktur.’* şeklinde bir anlayış geliştirmektedirler. Bu anlayışı geliştirmelerinde kutsal kitapları olan Tevrat’ta kendi dışındakilere yapılan haksızlığı ve zulmü yasaklayan herhangi bir emir olmaması önemli rol oynamaktadır.⁸⁴ Onlar *“Biz Allah’ın en sevgilileriyiz, bütün yaratılmışlar bizim kölemizdir. Kölelerimizin mallarından yediğimizde kimse bizden hak talep edemez.”*⁸⁵ şeklinde bir anlayışa sahip idiler. Ancak ayette onların bu anlayışı Allah tarafından eleştirilmekte ve Allah’a iftirada buldukları bildirilmektedir.

3- Âl-i İmrân(3):20

"وقل للذين اتوا الكتاب والاميين ءاسلمتم"

“Kendilerine kitap verilmiş olanlara ve ümmîlere (kendilerine daha önce kitap verilmemiş olanlara) de ki: Sizler de kendinizi Allah’a teslim ettiniz mi?”

⁸¹ Taberî, *Tefsîr*, c. 1, s. 416-417; Râzî, *Tefsîr*, c. 1, s. 563.

⁸² Soysaldı, Mehmet – Şimşek, Songül, “Kur’an’da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber’in Ümmîliği Meselesi”, s. 88.

⁸³ Nisa, 4/120,123; Hac, 22/52; Câsiye, 45/24.

⁸⁴ Yörük, İ. - Şık, İ., “Kelam Açısından Hz. Peygamber’in Ümmîliği”, ss. 177.

⁸⁵ Râzî, *Tefsîr*, c. 3, s. 264.

Bu ayet de ümmî kelimesinin anlamını karşılaştırmalı olarak vermektedir. Bir tarafta kitap verilenler, diğer tarafta ise ümmîler vardır. Kitap verilenler Yahudiler, ümmîler ise müşrik Araplardır.⁸⁶ Müşrik Araplar ilahi bir kitaba sahip olmamaları hasebiyle bu sıfatla anılmışlardır. Yani bu ayette ümmî kelimesi, Ehl-i Kitab'ın karşıtı olarak kullanılmıştır.⁸⁷ Bu anlamı Ra'd suresinin son ayetinde de görmekteyiz.

4- Cuma(62):2

"هو الذى بعث فى الاميين رسولا منهم يتلوا عليهم آياته ويزكيهم ويعلمهم الكتاب والحكمة وان كانوا من قبل لفي ضلال مبين"

“Ümmîlere (kendilerine daha önce kitap verilmemiş olanlara), içlerinden, Allah'ın ayetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitâbı ve bilgeliği öğreten bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapıklık içinde bulunuyorlardı.”

Bu ayet hem Hz. Peygamber'in hem de kavminin ilâhî vahye mazhar olmadan önce ümmî olduğunu dile getirmekte; bu yüzden de söz konusu toplumun daha önceki dönemlerde apaçık bir sapıklık içinde bulunduğunu ifade etmektedir.⁸⁸ Bunun sebebi, bilgilerinin vahiy temelli olmaması, buna mukabil zan ve kuruntu ürünü olmasıdır.

5- Â'râf(7):157-158

"الذين يتبعون الرسول النبى الامى الذى يجدونه مكتوبا عندهم فى التوراة والانجيل..."

“(Sevgimi) ellerindeki Tevrât'ta ve İncil'de yazılı buldukları ümmî (daha önce vahiy mahsulü bilgilere sahip olmayan) elçiye, peygambere tabi olanlara da tahsis edeceğim...”

Bu ayette ümmî kelimesi ile Hz. Peygamber'in 'daha önce vahiy mahsulü bilgilere sahip olmayan elçi' oluşuna dikkat çekilmektedir. Ayette bir taraftan ümmî Peygamber'in geçmiş vahyin temsilcilerine bir elçi olarak gönderildiğinden; onlara temiz olan şeyleri helal, pis olan şeyleri haram kılmasından ve onların üzerindeki ağır yükleri kaldırma görevinden bahsedilirken diğer taraftan da Ehl-i Kitab olmayan ümmîlere kitabı ve hikmeti öğretmeyle memur tutulduğundan bahsedilmektedir.⁸⁹ Aynı ifade surenin 158. ayetinde de geçmektedir.

Bütün bu ayetleri birlikte düşündüğümüzde, ümmî kelimesinin anlamının aslında Kur'ân'ın kendi muhtevasından da elde edilebildiğini görüyoruz. Kur'ân'da kullanılan ümmî kelimesi, 'okuryazar olmayan' anlamına değil, bilakis

⁸⁶ Kurtubî, *Tefsir*, c. 4, s.45; Taberî, *Tefsir*, cüz. 3, s. 214.

⁸⁷ Soysaldı, M. – Şimşek, S., “agm”, s. 89.

⁸⁸ Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/164.

⁸⁹ Soysaldı, M. – Şimşek, S., “agm”, s. 91.

'ilahi vahye mazhar olmayan, ehl-i kitap grubuna dâhil olmayan' anlamına gelmektedir.⁹⁰ Bu çerçevede hem Hz. Peygamber'in kendisi, hem de toplumu ümmîdir⁹¹ ve Kur'ân onların bu halini değişik şekillerde anlatmaktadır. **"Seni, ataları uyarılmadığı için gaflet içinde olan bir toplumu uyarman için gönderdik."**⁹² şeklindeki Kur'ânî beyânlar bunun en bariz delillerindedir. Arapların en eski atalarından olan ve el-Arab el-Âribe olarak bilinen Hûd Peygamber'in kavmi Âd ile Sâlih Peygamber'in kavmi Semûd⁹³ ilâhî vahye mazhar olmuş olan Arap topluluklarından olmalarına rağmen, Hz. Peygamber'in muhatap olduğu Mekkeli müşrik Araplar, çok sonraki nesillerden olmaları hasebiyle⁹⁴ ümmî bir toplum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁵

Ancak önceki dönemlerde pekçok ilim adamının ümmî kelimesine **'okuma yazma bilmeyen'** anlamını vermesi, sonraki kuşaklar için yönlendirici olmuş ve kelimenin doğru anlamının tespit edilmesi zorlaşmıştır. Bu zorluğu aşmanın yollarından biri de kelimenin Hz. Peygamber döneminde hangi anlamda kullanıldığının, yine o döneme ait olan Kur'ân dışı kaynaklara müracaat edilmek suretiyle tespit ve teyid edilmesidir. Biz de Arapça ile aynı dil grubu içerisinde yer alan Sâmi Dilleri'nden İbrânice'ye müracaat ederek söz konusu kelimenin o dönemdeki anlamını tespit etmeye çalıştık. Şimdi Kitâb-ı Mukaddes'in neredeyse tüm bölümlerinde yer alan ümmî kelimesinin İbrânice'deki kullanımlarını değişik örnekleriyle inceleyelim.

4. Ümmî Kelimesinin Kitâb-ı Mukaddes'teki Kullanımları

Ümmî kelimesi etimolojik olarak **'ümmet'** kelimesiyle aynı kökten gelmekte ve aynı anlam dünyasını paylaşmaktadır.⁹⁶ Kitâb-ı Mukaddes müntesipleri bu kelimeyi **'gentile'** yani **'kendisine uyarıcı gelmemiş, ilâhî vahye mazhar olmamış, Yahudi olmayan, putperest'** gibi anlamlarda kullanmış⁹⁷ ve bu kullanımlar Yahudilerin uzun tarihleri boyunca kutsal kitaplarına yansımıştır. Kelimenin Kur'ân öncesi kaynaklardaki kullanımıyla ilgili yapmış olduğumuz kapsamlı çalışma şunu göstermiştir ki söz konusu kelime tekil ve çoğul olarak Kitâb-ı Mukaddes'in tümünde (11+87) 98 defa geçmektedir.⁹⁸ Ayrıca kelime İngilizce'ye 'nation, people, tribe' gibi sözcüklerle de çevrilebilmektedir. Bu kullanımlardan 'nation' kelimesi 448, 'tribe' kelimesi 313, 'people' kelimesi de 1924 kez tekil ve çoğul olarak Kitâb-ı Mukaddes'te yer almaktadır. Bütün bu

⁹⁰ Âi-i İmrân, 3/20 (وقال للذين اتوا الكتاب والأمينين أسلمتم), 75; Bakara, 2/78; Taberî, *Tefsîr*, c. 12, s. 92; Özsoy, *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi*, s. 39; Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 49; Gündüz, "Kur'ân Vahyi ve Diğerleri Zincirin İlk Halkası Olarak İlk Buluşma", *İslâmiyât*, c. 7, sayı: 1, s. 15.

⁹¹ A'râf, 7/157-158.

⁹² Yâsîn, 36/6; ayrıca bkz. Mu'minûn, 23/68; Sebe', 34/44; Secde, 32/3; Kasas, 28/46.

⁹³ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 151.

⁹⁴ Ra'd, 13/30; ayrıca bkz. Hadîd, 57/16, Mâide, 5/19; Tâhâ, 20/86.

⁹⁵ Cuma, 62/2; Buhârî, *Sahih*, Bed'u'-Vahy, 6.

⁹⁶ Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, s. 118.

⁹⁷ Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, Â'râf Suresinin 157. ayetinin meâli, dipnot: 36; Watt, *age*, s. 49; Câbirî, *age*, s. 118; Yörük, İ. - Şık, İ., "Kelam Açısından Hz. Peygamber'in Ümmîliği", ss. 176.

⁹⁸ Aynı kelime Kur'an-ı Kerim'de de 64 defa geçmiştir. DİB Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 671.

kullanımları birlikte düşündüğümüzde kelimenin Kur'ân'daki anlamının, Kur'ân'ın nuzûlünden çok önce şekillenmiş olduğunu anlamış oluruz.⁹⁹ Kelimenin bu kullanımlarındaki en yaygın anlamı: “*Kutsal kitâb bilgisi olmayan, ilâhî vahye mazhar olmayan; bundan dolayı da bilgisinin temeli kuruntu ve zan olan*”¹⁰⁰ şeklinde özetlenebilir. Zaten o dönemde Hicaz bölgesinde yaşayan insanlar bağlı oldukları dinsel gelenek açısından iki ana gruba ayrılmaktaydı: Ehl-i Kitap ve Ümmîler.¹⁰¹ Bu sayede Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ‘ümmî’ kelimesinin anlamını ve yine Ehl-i Kitâb'ın gerek Hz. Muhammed'in kendisine, gerekse toplumuna yönelik olarak kullanmış olduğu ‘ümmî’ nitelemesinin arka planını daha net bir biçimde anlama imkânına kavuşmuş oluruz. Şimdi Kitab-ı Mukaddes'teki örneklerle göz atalım:

I.Krallar 8:53

נג כי-אתה 53 Çünkü atalaramızı Mısır'dan çıkardığın zaman kulun Mûsâ vasıtası ile söylediğin gibi, mirasın olmak için, sen onları dünyanın bütün kavmlarından ayırdın, ya Rab Yehova!

הַבְּדֹלֶתֶם לָךְ, לְנִתְּלָהּ, מִכָּל, עַמֵּי הָאָרֶץ:
כִּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּיַד מֹשֶׁה עַבְדְּךָ, בְּהוֹצִיאֶךָ
אֶת-אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם--אֲדַנִּי יְהוָה. {פ}

II.Krallar 17:8

ח וַיִּלְכוּ, בְּחֻקֹת הַגּוֹיִם, אֲשֶׁר הוֹרִישׁ יְהוָה, מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל; וּמִלְכֵי יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר עָשׂוּ. 8 Ve İsrâiloğulları önünde RABBİN kovmuş olduğu milletlerin kânunlarında ve İsrâil krallarının yaptıkları kânunlarda yürümüşlerdi.

ח וַיִּלְכוּ, בְּחֻקֹת הַגּוֹיִם, אֲשֶׁר הוֹרִישׁ יְהוָה, מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל; וּמִלְכֵי יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר עָשׂוּ.

I.Tarihler 14:17

יז וַיֵּצֵא שָׁם-דָּוִד, בְּכָל-הָאֲרָצוֹת; וַיְהוֶה נָתַן אֶת-פַּחְדּוֹ, עַל-כָּל-הַגּוֹיִם. 17 Ve Dâvûd'un adı bütün memleketlerde yayıldı ve RAB bütün milletlere Dâvûd korkusunu saldı.

יז וַיֵּצֵא שָׁם-דָּוִד, בְּכָל-הָאֲרָצוֹת; וַיְהוֶה נָתַן אֶת-פַּחְדּוֹ, עַל-כָּל-הַגּוֹיִם.

Nehemya 6:16

טז וַיְהִי, כִּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ כָּל-אוֹיְבֵינוּ, וַיָּרְאוּ כָּל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבֵתֵינוּ, וַיִּפְּלוּ מְאֹד בְּעֵינֵיהֶם; וַיִּדְעוּ--כִּי מֵאֵת אֱלֹהֵינוּ, נִעֲשֶׂתָהּ הַמְּלָאכָה הַזֹּאת. 16 Ve vâki oldu ki, bütün düşmanlarımız işitince, çevremizde olan bütün milletler korktular ve kendi gözlerinde çok düştüler; çünkü bu işin Allahımız tarafından yapılmış olduğunu bildiler.

טז וַיְהִי, כִּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ כָּל-אוֹיְבֵינוּ, וַיָּרְאוּ כָּל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבֵתֵינוּ, וַיִּפְּלוּ מְאֹד בְּעֵינֵיהֶם; וַיִּדְעוּ--כִּי מֵאֵת אֱלֹהֵינוּ, נִעֲשֶׂתָהּ הַמְּלָאכָה הַזֹּאת.

Eyub 12:23

כג מִשְׁגִּיא לְגוֹיִם, 23 Milletleri büyütür ve onları yok eder;

כג מִשְׁגִּיא לְגוֹיִם,

⁹⁹ Yörük, İ. - Şık, İ., “Kelam Açısından Hz. Peygamber'in Ümmîliği”, s. 185.

¹⁰⁰ Bakara, 2/78.

¹⁰¹ Gündüz, “Kur'ân Vahyi ve Diğerleri Zincirin İlk Halkası Olarak İlk Buluşma”, s. 14.

וַיִּבְדְּדוּם; שִׁטְחַת לְגוֹיִם, וַיִּנְחָחם.

Mezmurlar 2:1

א לָמָּה, רָגַשׁוּ 1 Niçin **milletler** kaynaşiyor? Ve **ümmetler**
גוֹיִם; וְלְאֻמִּים, יִהְיֶה-רִיק. boş şey düşünüyor?

Süleyman'ın Meselleri 24:24

כִּד אָמַר, לְרָשָׁע-- 24 Kötüye: sen sâlih adamsın diyen, **kavmlar**
צָדִיק אָתָּה: יִקְבְּהוּ עַמִּים; יִנְעָמוּהוּ
לְאֻמִּים. ona lanet okur, **ümmetler** ondan tiksindir.

İşaya 17:12

יב הוֹי, הֵמוֹן עַמִּים 12 Ah, kalabalık **kavmların** gürültüsü!
רַבִּים, כְּהִמּוֹת יָמִים, יִהְיֶינּוּ; וַיִּשְׁאוּן Denizlerin gürültüsü gibi gürlüyorlar. Ve
לְאֻמִּים, כְּשִׂאוֹן מַיִם כְּבָרִים יִשְׁאוּן. **ümmetlerin** çağlayışı! Kuvvetli suların
çağlayışı gibi çağlıyorlar.

Yeremya 3:17

יז בְּעֵת הַהִיא, 17 O zaman Yeruşâlime RABBİN tahtı
יִקְרְאוּ לִירוּשָׁלַם כֶּסֶף יְהוָה, וַיִּקְוּוּ אֵלֶיהָ
כָּל-הַגּוֹיִם לְשֵׁם יְהוָה, לִירוּשָׁלַם; וְלֹא-יִלְכוּ
עוֹד--אֲחֲרַי, שְׁרָרוֹת לִבָם הָרַע. ismine, Yeruşâlime toplanacaklar ve artık kötü
yüreklerinin inatçılığı ardınca
yürümeyecekler.

Hezekiel 4:13

יג וַיֹּאמֶר יְהוָה, 13 Ve RAB dedi: kendilerini aralarına
כִּכָּה יֵאָכְלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-לֶחֶמָם טָמֵא, süreceğim **milletler** içerisinde İsrâiloğulları
בְּגוֹיִם, אֲשֶׁר אֲדִיחֵם שָׁם. ekmeklerini böyle murdar olarak yiyecekler.

Zekarya7:14

יד וְאַסְעָרָם, עַל 14 Fakat onları tanımadıkları **milletlerin**
כָּל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּם, וְהִאֲרַץ
נִשְׁמָה אֲחֲרֵיהֶם, מֵעֵבֶר וּמִשְׁבַּב; וַיִּשְׁימוּ
אֲרָץ-חֲמֻדָּה, לְשִׁמָּה. {פ} arasına kasırga ile dağıtacağım, dedi. Ve
onların arkasında memleket viran oldu, öyle
ki içinden geçip geri gelen kalmadı ve güzel
diyarı viran ettiler.

Tsefanya 2:11

יֵא נִרְא יְהוָה, עֲלֵיהֶם,
כִּי רָזָה, אֵת כָּל-אֱלֹהֵי הָאָרֶץ; וַיִּשְׁתַּחֲוּ-לוֹ אִישׁ
מִמְקוֹמוֹ, כָּל אֲנֵי הַגּוֹיִם.

11 Onlara karşı RAB korkunç olacak, çünkü dünyanın bütün ilahlarını aç bırakacak ve insanlar, herkes kendi yerinden, **milletlerin** bütün adaları ona tapınacaklar.

Malaki 1:14

יָד וְאָרוֹר בּוֹכֵל, וַיֵּשׁ
בְּעֶדְרוֹ זָכָר, וַנִּזְכֶּר וְזִכְתָּ מְשַׁחֵת, לֹאדָנִי: כִּי
מֶלֶךְ גָּדוֹל אָנִי, אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת, וַיִּשְׁמֵי,
נִרְא בְּגוֹיִם.

14 Ve sürüsünde erkek hayvan varken adak adayıp Rabbe kusurlu olanı kurban eden aldatıcı lanetli olsun; çünkü ben büyük Kralım, orduların RABBİ diyor ve **milletler** arasında ismim korkunçtur.

Yahudiler ‘*ümmî*’ kelimesini, uzun tarihleri boyunca daha çok kendi dışındaki milletleri ifade etmek için kullanmışlardır. Bu kullanımlarında kelime Türkçe’ye diğer milletler (*ümmetler, halklar, kavimler, uluslar*) şeklinde çevrilmiştir.¹⁰² Kendi dillerinde ise Yahudiler bunu birkaç kelime ile karşılamışlardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

<u>Kelime</u>	<u>Okunuşu</u>	<u>Tekil / Çoğul</u>
גוי	gôy	Tekil
גוים	gôyim	Çoğul
עם	âm	Tekil
עמים	ammîm	Çoğul
עממא	ammâya	Çoğul
אם	om	Tekil
אמא	ummah	Tekil
אמים	ummîm	Çoğul
אממא	ummâya	Çoğul

¹⁰² Cabirî, *Kur'an'a Giriş*, s. 118.

Bu kelimelerden גֹּי (gôy) ve גֹּיִם (gôyim) Yahudilerin konuşma dili olarak İbrânice'yi kullandıkları ve kent yaşamından uzak oldukları dönemlere aittir. Yani גֹּי (gôy) mahallî bir sözcük olup yerel bir kullanımdır. Buna karşılık אָם (âm), אָם (om), אִמָּה (ummah) ve אִמָּתִים (ummîm) gibi kullanımlar evrensel hüviyet kazanmış olan ve Arapça'da da yaygın olarak kullanılan köklerdir. Nitekim aynı sözcükler kutsal kitabın Ârâmice bölümünde de (Daniel ve Ezra) geçmektedir. Burada yeri gelmişken şunu da belirtelim ki, Arap dili büyük çoğunlukla büyük bir medeniyet dili olan Ârâmice kökleri kullanmaktadır. Yani mahallî bir kullanım olan גֹּיִם (gôyim) sözcüğünün Kur'an'da hiç kullanılmamasının nedeni bu olguda saklıdır.

Sonuç

H. Peygamber'in "ümmîliği" meselesi kaynaklarımızda sürekli olarak onun okuryazarlığı bağlamında ele alınmış ve bu konu âlimler arasında farklı yorumlamalara sebep olmuştur. Neticede kimisi H. Peygamber'in okuma yazma bildiğini, kimisi de bilmediğini delilleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili olarak yer alan ayetler dikkatlice incelendiğinde H. Muhammed'in ümmîliği meselsesinin, onun okuryazar olmasıyla doğrudan alakalı bir mesele olmadığı anlaşılmaktadır. Kur'an'daki kullanımlarına baktığımızda ümmî kelimesi, 'okuryazar olmayan' anlamına değil, aksine '**ilahi vahye mazhar olmayan, Ehl-i Kitap grubuna dâhil olmayan**' anlamına gelmektedir. Bu anlam, Kuran'ın kendi bünyesinden çıkarabildiği gibi H. Peygamber dönemine ait Kur'ân dışı kaynaklara (İbrânice-Ârâmice) müracaat edilmek suretiyle de tespit ve teyid edilebilmektedir

Hayat hikâyesiyle ilgili bilgiler göz önünde bulundurulduğunda H. Muhammed'in, dönemindeki Mekke standartlarına göre kültürlü bir kişi olduğu; okuyup yazmaya önem verdiği; bu vesileyle kendisinin de okur-yazar olmasının makul durduğu anlaşılmaktadır. Onun hayatıyla ilgili en güvenilir kaynağın Kur'ân-ı Kerim olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Kur'ân'ın bizlere H. Muhammed'in peygamberlik öncesi ya da peygamberlik sonrası dönemlerinde kutsal kitaplar dışında başka kitaplar okuyup okumadığıyla ilgili doğrudan bilgiler vermediği; ayrıca onun gerek vahyi tebliğ etmeye başlayınca kadar, gerekse sonrasında Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarını okumadığı, buna ihtiyaç hissetmediği ve nuzûl sürecinde de Kur'an'ı onlardan hareketle yazdır-madığını anlattığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan H. Muhammed'in okuryazar olmasının, onun ümmîliğine hâle getiren bir husus olarak değerlendirilmesi de yanlıştır. Zira "okuma yazma bilmemek" peygamberliğin şartlarından olmadığı gibi onun toplumu içerisinde az sayıda da olsa okuryazar olanaların bulunduğu bir gerçektir. Kendilerine Allah tarafından kutsal bir kitap verilmediği için bunlar da ümmî toplumun birer üyesi olarak ifade edilmişlerdir. şayet okuryazar olma, Kur'an'ı bir insanın kendisinin ortaya koyabileceği anlamına gelecekse eğitim-öğretimin yaygınlaştığı ve okuryazarlığın artık bir ayrıcalık olmaktan çıktığı günümüzde Kur'an'ın bir benzerinin ortaya konması mümkün olacaktır. Hâlbuki Kur'an, bir benzerinin kıyamete kadar ortaya konamayacağı konusunda insanlığa ve cinler âlemine meydan okumaktadır.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm.

Kitâb-ı Mukaddes, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997.

Abdullah b. Vehb, İbn Muslim Ebî Muhammed el-Mısırî, *el-Câmi' Tefsîra'l Kur'ân*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.

Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümelere*, Akid Yay., Ankara 1989.

Son Çağrı Kur'ân, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.

A'zamî, Mustafa, "Ümmî Peygamber Dîvanı (Arşivi) ve Kâtipleri", trc.: Durak Pusmaz, *Diyanet İlmî Dergi*, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, c. 29, sayı: 3, ss. 37-45.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.

Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Futûhu'l-Buldân*, çev.: Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Bursevi, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Furkân*, trc.: Komisyon, Damla Yayınevi, İstanbul 1997.

Câbirî, Muhammed Âbid, *Kur'an'a Giriş*, çev.: Muhammed Coşkun, İlimyurdu Yay., İstanbul 2010.

Çetin, Nihad M., "Ümmî", MEB İslam Ansiklopedisi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.

DİB Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yay., Ankara 2007.

Draz, M. Abdullah, *Kur'ân'a Giriş*, çev.: Salih Akdemir, Kitabiyât, Ankara 2000.

Erdoğan, Mehmet, "Kırâat Farklılıklarının Hüküm Çıkarmada Etkisi", *Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları-IV*, İSAV, ss. 395-496, İstanbul 2002.

Ersöz, İsmet, *Kur'ân Tarihi*, Ravza Yayınları, İstanbul 1996.

Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev.: Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1996.

Gündüz, Şinasi, "Kur'ân Vahyi ve Diğerleri Zincirin İlk Halkası Olarak İlk Buluşma", *İslâmiyât*, c. 7, sayı: 1, ss. 13-28, Ankara 2004.

Güneş, Arif, *Kur'ân-ı Kerîm'in Ortaya Çıkış Süreci*, TDV. Yay., Ankara 2000.

Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, AÜİF. Yay., Ankara 1991.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr - Dâru Beyrut, Beyrut 1955.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdûlmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, tahk.: Mustafa es-Sekâ.

Kaya, Remzi, "Kur'an'da Hz. Peygamber'in Beşer ve Ümmî Oluşu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sayı: 1, 2002, ss. 29-52.

Koçyiğit, Talat, *Hadîs Usûlü*, TDV. Yay., Ankara 1998.

DİB Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, DİB. Yay., Ankara 2007.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1985.

Marzûk, Muhammed Abdulazîz, *el-Mushafu's-Şerîf*, el-Mektebetu's-Sekâfiyye, Mısır 1975.

Muslim, Ebû'l-Hüseyn, *Sahîh-i Muslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Önkâl, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Ümmîliği", *SÜİFD*, yıl: 1996, sayı: 2, ss. 249-262.

Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., İstanbul 1997.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*.

Özsoy, Abdulvahap, "Hz. Peygamber'in Ümmîliği Hakkında Bir Tartışma: Ebu'l-Velîd el-Bâcî Örneği", *Atatürk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı: 31, Erzurum 2009, ss. 152-170.

Özsoy, Ömer, *Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi*, İlahiyât, Ankara 2002.

Paçacı, Mehmet, *Kur'ân Ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*, Ankara Okulu Yay, Ankara 2000.

Râgıp el-İsfehânî, *Mufredât-ı Elfâzı'l-Kur'ân*, tahk.: Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem ve Dâru's-Şâmiyye, Dımaşk 2002.

Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Daru'l-İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 2001.

Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay., Ankara 2004.

Soysaldı, Mehmet – Şimşek, Songül, “Kur'an'da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 7, sayı: 16 (Yaz 2003), ss. 85-102.

Şen, Ziya, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007.

Şen, Ziya, “Kur'an'da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber'in Ümmîliği”, *İslamî İlimler Dergisi*, yıl: 1, sayı: 2, Güz 2006, (203-218).

Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir 1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, Şeriketü Mektebet-i ve Matbaat-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1954.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd, *Musned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1321.

Türkmen, Mutlu, *Kur'ân-ı Kerîm'de ve Kitâb-ı Mukaddes'te 'Brk', 'Sbh' ve 'Kds' Köklerinin Semantik İncelemesi*, AÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2007.

Watt, W. Montgomery, *Hiz. Muhammed'in Mekkesi*, çev.: Mehmet Akif Ersin, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Kur'ân'a Giriş, çev.: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay, Ankara 1998.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Muessesetu'l-Âlemî li'l-Matbuât, Beyrut 1993.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1935.

Yıldırım, Celal, *Asrın Işığında Kur'an Tefsîri*, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1991.

Yörük, İsmail-Şık, İsmail, "Kelan Açısından Hz. Peygamber'in Ümmîliği", Dînî Araştırmalar, c. 7, sayı: 19, ss. 173-189.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillab, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Ta'lik: Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.